

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน:
กรณีศึกษาจังหวัดสมุทรสาคร

Indigenous Medical Wisdom for Community Self-reliance on Health:
A Case Study of Samutsakhon Province

โดย

นางสาวชนิดา มัททวางกูร

นายธাত্রี รุ่งโรจน์

นายอโนทัย ถวัลย์เสรีวัฒนา

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม

ร่วมกับ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกระทุ่มแบน

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประเภท ทุนวิจัยนวัตกรรม ด้านเศรษฐกิจพอเพียง ประจำปี 2553

จาก สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน:
กรณีศึกษาจังหวัดสมุทรสาคร

Indigenous Medical Wisdom for Community Self-reliance on Health:
A Case Study of Samutsakhon Province

โดย

นางสาวชนิดา มัททวางกูร
นายชาติรี รุ่งโรจน์
นายอโนทัย ถวัลย์เสรีวัฒนา

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม
ร่วมกับ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกะทู้ม่วน

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประเภท นวมิตร ประจำปี 2553
จาก สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือจากหลายฝ่ายที่ช่วยสนับสนุน ให้ความรู้ ให้ข้อมูล รวมถึงการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ตลอดระยะเวลา 1 ปีที่ผ่านมา ขอกราบ ขอบพระคุณ รศ.ดร.สมพร กันทรดุษฎี - เตรียมชัยศรี หัวหน้าภาควิชาการพยาบาลสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล และอาจารย์กัญญา ตวีเศษ ผู้อำนวยการสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร กระทรวงสาธารณสุข ที่กรุณาให้คำแนะนำและข้อคิดในการวิจัยเป็นอย่างดี และโดยที่การวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนทุนการวิจัยทั้งหมดจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณหอหมอบ้าน ผู้นำชุมชน อสม. และประชาชนทุกคน ทั้งในชุมชนหมู่บ้านหรรษา ตำบลอ้อมน้อย และชุมชนบ้านหนองนกไข่ ตำบลหลักสาม ที่ให้โอกาสผู้วิจัยได้เข้าไปร่วม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เก็บเกี่ยวข้อมูลและประสบการณ์ที่ดี

ขอขอบคุณคณะผู้บริหารและบุคลากร ทั้งเทศบาลนครอ้อมน้อย องค์การบริหารส่วน ตำบลหลักสาม สถานีอนามัยหลักสาม สถานีอนามัยบ้านทุ่งอินทรีย์ และศูนย์บริการสาธารณสุข สาขาหมู่บ้านหรรษา ที่กรุณาอนุญาตให้ผู้วิจัยเข้าไปทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่และร่วมให้ข้อมูล

ขอขอบคุณสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสมุทรสาคร สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ กระทุ่มแบน และสำนักงานสาธารณสุขอำเภอบ้านแพ้ว ที่กรุณาอนุญาตให้ทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่และเก็บข้อมูลจากบุคลากรในสังกัด

ขอบคุณมหาวิทยาลัยสยาม และคณะพยาบาลศาสตร์ ที่อนุญาตและอำนวยความสะดวก ทุกประการในการทำวิจัยครั้งนี้

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณนักวิจัยร่วมและผู้ช่วยวิจัยทุกท่านที่ทุ่มเททั้งร่างกายและแรงใจ จนกระทั่งการวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

คณะผู้วิจัย

- ชื่อโครงการ ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน: กรณีศึกษาจังหวัดสมุทรสาคร
Indigenous Medical Wisdom for Community Self-reliance on Health:
A Case Study of Samutsakhon Province
- ชื่อผู้รับทุน มหาวิทยาลัยสยาม
- ชื่อผู้วิจัย 1) นางสาวชนิดา มัททวงกูร วท.ม. (การพยาบาลสาธารณสุข)
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม โทร 0-2867-8000 ต่อ 5216
2) นายชาติรี รุ่งโรจน์ วท.ม (สรีรวิทยา)
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม โทร 0-2867-8000 ต่อ 5216
3) นายอโนทัย ถวัลย์เสรีวัฒนา วท.บ. (การบริหารงานสาธารณสุข)
สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกระทุ่มแบน จ.สมุทรสาคร โทร 0-2810-7429
- ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประเภท นวมิตร ประจำปี 2553 จำนวนเงิน 156,100 บาท
ระยะเวลาการทำวิจัย 1 ปี ตั้งแต่วันที่ 31 มีนาคม 2553 ถึงวันที่ 30 มีนาคม 2554

บทคัดย่อ

250765

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนและรูปแบบที่เหมาะสมในการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน โดยศึกษาชุมชน 2 แห่งที่มีบริบททางสังคมแบบชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบสุขภาพของชุมชนจากทุกภาคส่วน การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคล การสนทนากลุ่ม และการศึกษาเอกสาร การวิเคราะห์ข้อมูลกระทำโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา และตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลแบบสามเส้า

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนทั้งสองแห่งมีภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านอยู่ในชุมชนหลายแขนง ทั้งด้านสมุนไพร ด้านการนวด และอื่นๆ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองด้านสุขภาพได้ ส่วนวิถีการพึ่งตนเอง ชุมชนทั้งสองแห่งมีวิถีคิดคล้ายคลึงกัน โดยให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อย่างไรก็ตาม ในชุมชนเมืองมีข้อจำกัดด้านแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ จึงต้องพยายามสร้างแหล่งทรัพยากรสมุนไพรที่จำเป็นขึ้นในครัวเรือน และชุมชน เพื่อให้บุคคล ครอบครัว และชุมชนสามารถจัดการปัญหาสุขภาพตนเองได้ อนึ่ง รูปแบบที่เหมาะสมในการพึ่งตนเองด้วยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชุมชนมี 3 กรณี คือ 1) การสร้างเสริมสุขภาพสำหรับบุคคลในภาวะปกติ ไม่เจ็บป่วย เช่น การรับประทานอาหารที่มีพืชผักสมุนไพรเป็นส่วนประกอบ 2) การดูแลตนเองของบุคคลและครอบครัวในการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง โดยใช้สมุนไพรเดี่ยวและยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ การส่งเสริมการควบคุมโรคในผู้ป่วยเรื้อรังด้วยอาหารสมุนไพรพื้นบ้าน การนวดเพื่อบำบัดอาการเจ็บป่วยเบื้องต้นและฟื้นฟูสุขภาพ และ 3) กรณีที่อาการเจ็บป่วยซับซ้อนเกินกว่าที่บุคคลทั่วไปจะสามารถปฏิบัติดูแลตนเองได้ จึงต้องพึ่งพาภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

250765

ในชุมชน เช่น หมอสมุนไพร หมอนวดพื้นบ้าน การวิจัยนี้มีข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง อาทิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยบริการสุขภาพระดับปฐมภูมิ สถาบันการศึกษาในพื้นที่ ฯลฯ ควรเปิดโอกาส สนับสนุน และร่วมกันฟื้นฟูภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อให้คงอยู่เป็นมรดกของชุมชน และเป็นที่พึ่งในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนได้อย่างเหมาะสมต่อไป

คำสำคัญ ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน, การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ

ABSTRACT

250765

This research was a qualitative research that aimed to study the communities' capability and pattern of self-reliance on health by indigenous medical wisdom in two communities that included an urban and a rural community. Key informants were all stake-holders in the community health systems. Data were collected through observation, in-dept interviewing, focus group interviewing, and documentary studies. The collected data were analysed by content analyses method and verified by triangulation method.

The results revealed both communities had various indigenous medical wisdoms: herbal medicine, traditional massage, etc.; which was the essential factor of community's self-reliance on health. Both communities had the same ideas to value on their local wisdoms and resources that were consistent to the philosophy of sufficiency economy. However, the urban community had limitation of natural resources. For the purpose of their own health management, they had to build the necessary herbal resources in their homes and community. By the way, the appropriate pattern of community's self-reliance on health by indigenous medical wisdom was consisted of 3 cases: 1) Health promotion for healthy persons: such as eating the herbal food; 2) Persons and families treated themselves in cases of mild illness by basic herbs or traditional herbal drugs, the promotion of diseases control in chronical ill patients by local herbal food, the traditional massage for healing of basic illness and rehabilitation; and 3) healing by folk healers, in case of illness that was more complexity than people's self care. This research recommended the related organizations, such as the local administrative organizations, the primary health care units, local educational institutes, etc., should promote and recover the communities' indigenous medical wisdoms as the further communities' reliance on health and heritage.

Keywords indigenous medical wisdom, self-reliance on health

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	ข
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ซ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความสำคัญ และที่มาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	4
คำถามการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	5
2 การทบทวนวรรณกรรม	6
ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	6
ชุมชนกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ	10
การพึ่งตนเองตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	10
การพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน	13
ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน: ระบบการดูแลสุขภาพในบริบทสังคมวัฒนธรรม	20
แนวคิดเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านไทย	20
บริบททางสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดสมุทรสาคร	24
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	33
กรอบแนวคิดในการวิจัย	42
3 วิธีการวิจัย	43
รูปแบบการวิจัย	43

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
พื้นที่ศึกษา	43
ผู้ให้ข้อมูล	44
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	45
การวิเคราะห์ข้อมูล	46
4 ผลการวิจัย	47
ตอนที่ 1 การพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนหมู่บ้านหรรษา	47
บริบทของชุมชนหมู่บ้านหรรษา	47
สุขภาวะของชุมชน	48
ปัญหาสุขภาพที่พบบ่อยในชุมชน	48
แหล่งบริการสุขภาพในชุมชน	50
แหล่งบริการสุขภาพภายนอกชุมชน	51
ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชุมชน	52
ผู้นำด้านการแพทย์พื้นบ้านในชุมชน	52
ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรในชุมชน	55
ภูมิปัญญาด้านการนวดพื้นบ้าน	64
พฤติกรรมพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	67
การให้ความหมายและการรับรู้ประโยชน์ของการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ	68
วิธีการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนหมู่บ้านหรรษา	69
แนวคิดและพฤติกรรมของคนในชุมชนที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	74
รูปแบบการพึ่งตนเองด้านสุขภาพด้วยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชุมชนหมู่บ้านหรรษา	78
การพึ่งตนเองด้านสุขภาพในภาวะปกติ ไม่เจ็บป่วย	78
การพึ่งตนเองด้านสุขภาพเมื่อเกิดการเจ็บป่วย	80
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน	82
ตอนที่ 2 การพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนบ้านหนองนกไข่	85
บริบทของชุมชนบ้านหนองนกไข่	85
สุขภาวะของชุมชน	86

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ปัญหาสุขภาพที่พบบ่อยในชุมชน	86
แหล่งบริการสุขภาพในชุมชน	87
แหล่งบริการสุขภาพภายนอกชุมชน	89
ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชุมชน	89
ผู้นำด้านการแพทย์พื้นบ้านในชุมชน	89
หมอพื้นบ้านอายุโสของชุมชน	91
ตัวอย่างภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชุมชน	92
พฤติกรรมกาารพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	95
การให้ความหมายและการรับรู้ประโยชน์ของการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ	95
วิธีการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนหมู่บ้านหรรษา	97
แนวคิดและพฤติกรรมของคนในชุมชนที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	100
รูปแบบการพึ่งตนเองด้านสุขภาพด้วยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชุมชนบ้านหนองนกไข่	104
การพึ่งตนเองด้านสุขภาพในภาวะปกติ ไม่เจ็บป่วย	104
การพึ่งตนเองด้านสุขภาพเมื่อเกิดการเจ็บป่วย	105
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน	107
ตอนที่ 3 รูปแบบที่เหมาะสมในการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน	112
5 สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ	119
สรุปผลการวิจัย	119
อภิปรายผล	128
ข้อเสนอแนะ	134
บรรณานุกรม	137
ประวัติคณະนักวิจัย	144

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ตัวอย่างภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชนหมู่บ้านหรรษา เปรียบเทียบกับทฤษฎี	58
2	พฤติกรรมกรฟั้งตนเองด้านสุขภาพของคนในชุมชนหมู่บ้านหรรษา	71
3	พฤติกรรมของคนในชุมชนหมู่บ้านหรรษาที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	75
4	ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการฟั้งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนหมู่บ้านหรรษา	83
5	ตัวอย่างภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชนบ้านหนองนกไข่ เปรียบเทียบกับทฤษฎี	93
6	ตัวอย่างพฤติกรรมกรฟั้งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนบ้านหนองนกไข่	98
7	พฤติกรรมของคนในชุมชนบ้านหนองนกไข่ที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	101
8	ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการฟั้งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนบ้านหนองนกไข่	108
9	วิธีการฟั้งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน	122

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1	9
2	26
3	30
4	32
5	32
6	53
7	54
8	56
9	56
10	56
11	56
12	57
13	57
14	57
15	57
16	58
17	77
18	88
19	89
20	91
21	92
22	103
23	111
24	118